

10. Нелюба А., Нелюба С. Лексико-словотвірні інновації (2004–2006): Словник. – Харків: Майдан. – 144 с.
11. Лопатин В.В. Рождение слова. Неологизмы и окказиональные образования / В.В. Лопатин. – М.: Наука, 1973. – 152 с.
12. Нелюба А. Явища економії в словотвірній номінації української мови / А.Нелюба. – Х., 2007. – 302 с.
13. Немченко В.Н. Современный русский язык. Словообразование / В.Н. Немченко. – М.: Высш. шк., 1984. – 255 с.
14. Рихтер Г.И. Обратное словообразование в русском языке / Г.И. Рихтер // Проблемы словообразования русского и украинского языков: Сборник статей. – К. – Донецк: Вища шк., 1976. – С.110-122.
15. Ставицька Л. Український жаргон. Словник / Л.Ставицька. – К.: Критика, 2005. – 496 с.
16. Українська мова. Енциклопедія. – К.: Укр. енциклопедія, 2000. – 752 с.
17. Улуханов И. С. Обратное словообразование / И.С. Улуханов // Русская речь. – 1977. – № 2. – С. 51-57.
18. Шанский Н.М. Очерки по русскому словообразованию / Н.М. Шанский. – М.: МГУ, 1968. – 310 с.

УДК 811.116.2

АСОЦІАТИВНО-МЕТАФОРИЧНИЙ КОМПОНЕНТ КОНЦЕПТУ *ВОГОНЬ* У ТВОРАХ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Литвин І.М., к. філол. н., доцент

Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького

У статті досліджується асоціативно-метафоричний компонент концепту *ВОГОНЬ* – одного з домінуючих у поетичній картині світу Лесі Українки. Характеризуються асоціативні механізми метафор і порівнянь, використані у творах поетеси. Аналізуються роль та місце стихії вогню у баченні та позначенні світу Лесею Українкою.

Ключові слова: метафора, концепт, донорська сфера.

Литвин И.Н. АССОЦИАТИВНО-МЕТАФОРИЧЕСКИЙ КОМПОНЕНТ КОНЦЕПТА *ОГОНЬ* В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ЛЕСИ УКРАИНКИ / Черкасский национальный университет им. Богдана Хмельницкого, Украина.

В статье исследуется ассоциативно-метафорический компонент концепта *ОГОНЬ* – одного из доминирующих в поэтической картине мира Лесы Украинки. Характеризуются ассоциативные механизмы метафор и сравнений, использованные в произведениях поэтессы. Анализируются роль и место стихии огня в видении и обозначении мира Лесей Украинкой.

Ключевые слова: метафора, концепт, донорская зона.

Irina Litvin. ASSOCIATIVE-METAPHORICAL COMPONENT OF THE CONCEPT FIRE IN THE WORKS OF LESYA UKRAINKA / Cherkasy National University named after Bohdan Khmelnytskyi, Ukraine.

The article studies associative-metaphorical component of the concept FIRE - one of the dominant in the poetic world of Lesya Ukrainka. In this paper we analyse associative mechanism of metaphors and similes that are employed in the works of the poetess. The role of concept FIRE describes in poetry of Lesja Ukrainka.

Key words: metaphor, concept, donor sphere.

Антропоцентричне спрямування сучасного мовознавства визначає потребу дослідження індивідуальної картини світу творчої особистості. Складовою концептуальної картини світу є концепт – інформаційна структура свідомості, різносубстратна за способами формування і представлення знань про певні об'єкти та явища й закріплена за певним знаком (Ю.Апресян, Д.Ліхачов, О.Кубрякова, М.Нікітін, В.Телія, О.Селіванова, Р.Павільоніс, О.Бабушкін, В.Маслова, Ю.Степанов, З.Попова, І.Стернін, Г.Гачев, А.Вежбицька, Р.Джекендофф, Ф. Джонсон-Лерд та ін.).

У сучасній лінгвістиці тексту та когнітивній поезиці розробляється поняття художнього (С.Аскольдов), або текстового (В.Никонова, О.Кагановська), концепту, який характеризує “авторський вибір концептуальних пріоритетів і формує індивідуально-авторську картину світу в художньому творі, що визначається

домінантами письменника” [див.: 8, с. 418]. Актуальним є вивчення підґрунтя мовних знаків в ідіостилі творчої особистості, свідомість якої відображає національне світобачення, стереотипи етносу.

Метою статті є дослідження мовної репрезентації асоціативно-метафоричної сфери концепту ВОГОНЬ у творчості Лесі Українки. У лінгвістиці існують різні способи опису концептів: теорія вертикальних синтаксичних полів (С.Прохорова), семантичні примітиви (А.Вежбицька), фреймова семантика (Ч.Філмор), фрейми (М.Мінський), теорія концептуальної метафори та метонімії (Дж.Лакофф, М.Джонсон), прототипний підхід (Е.Рош, П.Кей, Р.Браун, Дж.Тейлор), пропозиційне моделювання тощо. Різноманітність методик аналізу концептів пояснюється, на думку В. Маслової, не тільки відсутністю єдиних схем їхнього опису, а й тим, що концепт для людини не може бути ні дефініцією, ні набором ознак, він живе знання, тобто динамічно функціонує утворення – продукт переробки вербального і невербального досвіду, і як будь-які знання він мінливий, текучий, підчас невловимий [3, с. 70]. Для моделювання й опису концепту ВОГОНЬ ми використовуємо розроблену О.Селівановою модель ментально-психонетичного комплексу (концепту) [7, с. 160], що містить пропозитивну структуру істинних об’єктивних знань (рівні диктума), їхню суб’єктивну оцінку (модус), асоціативно-термінальний компонент неістинної, зокрема метафоричної інформації, сформований на основі зв’язків диктума з іншими ментально-психонетичними комплексами, а також численні реляції з психічними функціями: відчуттями, почуттями, інтуїцією, образами тощо [6, с. 114]. Вивчення поезії в проєкції на психокогнітивну модель дозволяє пояснити складні асоціативні зв’язки індивідуальної художньої свідомості, дає можливість виявити специфіку бачення і позначення світу творчою особистістю.

Для позначення концепту ВОГОНЬ, що є одним з домінуючих у творчості Лесі Українки, зазвичай використовуються асоціативні механізми метафоризації, що відображені у моделі ментально-психонетичного комплексу асоціативно-термінальним компонентом. Метафору розглядаємо, услід за представниками когнітивної семантики Дж.Лакоффом і М.Джонсоном, як розуміння однієї концептуальної сфери в термінах іншої [2, с. 387-389]. Механізм концептуальної метафори в когнітивній лінгвістиці пояснюється на основі зближення області-цілі (target concept/domain) й області-джерела (source concept/domain). Область-ціль розумієм як концепт, ідентифікований за допомогою метафори, область-джерело, або концептуальний корелят, – концепт, що використовується для порівняння. Відповідність між референтом і корелятом утворюють підґрунтя метафори (cross-mapping) [11, с. 122]. К.Рахіліна, вслід за Б.Рудзка-Остин і Кіттей, визначає основні компоненти метафори як донорську та реципієнтну сфери [5, с. 381].

ВОГОНЬ є донорською сферою численних метафор у поезії Лесі Українки. Так, концепт ВОГОНЬ є донорською сферою метафоричного позначення природи. Традиційні асоціації блискавки, сонця з вогнем знайшли відбиток у творах Лесі Українки: *Темна хмара озвалась громом гучним, Освітилась огнем блискавиці...* (Перемога, 87); *Сонечко встало, прокинулось ясне, Грає вогнем, променіє* (Подорож до моря, 65). Для зображення концептів СТЕП, ХВИЛЯ у творі “Подорож до моря” також використані поетесою знаки концепту ВОГОНЬ (*паленіти, іскра, іскристий, огонь*): *Світлом рожевим там степ паленіє; Бачу здалека, – хвиля іскриста Грає вільно по синьому морі; На хвилях зелених тремтять Червоні іскри блискучі і ясним огнем миготять...* (Подорож до моря, 65-69).

Вірш “Зоряне небо” побудовано на переінтерпретації знаків концептів НЕБО – ВОГОНЬ – ЛЮДИНА: *Промовля до нас небо вогнями...Одна зірка палає, мов племін...; Як горить і мигтить інша зірка! Сріблом мінуться іскра чудесна...; Його (місяця) промінь червоний, сумний Поза хмарами світить-палає; Крізь темноту самотно зорить Одинокая зірка ясна, Її промінь так гордо горить...* (Зоряне небо, 35-37). Одним із ключових концептів у творчості Лесі Українки є концепт ЗОРЯ, термінали якого поповнюють знаки концептів ВОГОНЬ (*палати, огнистий*) і ЛЮДИНА (*гордий, туга*): *Гордий промінь тієї зорі, та в нім туга палає огниста* (Зоряне небо, 37).

ВОГОНЬ є також донорською сферою для метафор концепту КВІТИ: *Мені снилося: червоні рожі Пломенили в промені злотистім* (На давній мотив, 61). Рожа – “багаторічна декоративна рослина родини Мальвові з високим стеблом та великими яскравими, різного кольору квітками, зібраними в китицеподібне суцвіття. Панська рожа – троянда” [10, с. 771], яка оспівана в народних піснях, зображується поетесою в термінах концепту ВОГОНЬ. Природа нероздільна в художній свідомості Лесі Українки з людиною, її відчуттями, емоціями, тож концепт КВІТИ на вербальному рівні передається знаками концептів ВОГОНЬ (*горіти, палати, палкий*) та ЛЮДИНА (*радість, кохання, жага, тремтіти, гордо*): *Так чудово рожі паленіли Від кохання й радості ясної І цвіли, тремтіли та горіли Від жаги палкої, таємної* (На давній мотив, 61); *Гордо палала троянда розкішна...* (Співець, 44). Зближення концептів ВОГОНЬ – ЛЮДИНА – ПРИРОДА – характерна риса творчого світобачення поетеси.

У віршах Лесі Українки метафорична переінтерпретація пов’язує погляд людини (її очі) з вогнем з метою створення інтегральної семантики почуттів: *І очі твої променіли вогнем переможним, І вбив мене той огонь і про все заставляв забувати* (Ave reęina, 113); *Там ангел помсти злий, суворий дух темниці, Проймав*

мене знов зором огневим (Поворіт, 140). Метафори, які слугують експресивним позначенням психоемоційних станів людини, є відбитком етносвідомості, що наділяє очі властивістю випромінювати світло (пор.: *очі запалали, очі розгорілися, іскри сиплються з очей*) [див.: 8, с. 95].

При передачі емоційного стану ліричного героя у творчій свідомості поетеси зближуються концепти СЕРЦЕ – ВОГОНЬ. Серце вважається “символом зосередження почуттів, настроїв, переживань” [10, с. 794], які асоціюються з вогнем, жаром: *Горить моє серце, його запалила Гарячая іскра палкого жалю* (Мелодії, 85); *Хай серце плаче, б’ється, рветься з туги. Хай не дає спокою. Хай палає!* (Сльози-перли, 53); *І лютість огнева із серця геть зникла...* (Ангел помсти, 107). Соматизми – “репрезентанти партонімічних відношень суперконцепту ЛЮДИНА” [9, с. 83] – *серце, очі* зображує поетеса в термінах концепту ВОГОНЬ, створюючи образи, сповнені емоційної напруги: *Сльози огнистії кануть. В серці його запалає той племін страшенний, жеруций, Що у тім погляді жевріє...* (Завітання, 59). Протиставлення виражене контекстуальними антонімами: *у серці палає // у погляді жевріє*. Отже, для метафоричного позначення психоемоційних станів ліричного героя домінуючою донорською сферою в поезії Лесі Українки слугує стихія вогню: *Ох, може б не було життя таке нещасне, Якби вогонь ненависті не гас!* (Товаришці на спомин, 98); *Жаль запалав, прибоєм океана Загомонів його страшний пожеар* (Порвалася нескінчена розмова, 135). О. Селіванова зазначає: “Аналогізація психоемоційного стану зі стихією вогню є регулярним когнітивним процесом людської свідомості, що відбивається в мові” [8, с. 117].

Поєднання концептів ВОГОНЬ – КОХАННЯ у творчій свідомості Лесі Українки знайшло відображення у драмі “Лісова пісня”. “Вогнисте супроводжує героїню незмінно, відіграючи важливу роль у розкритті всього ідейно-естетичного змісту драми, – указує Л. Міщенко. – Вогонь кохання Мавки сильніший за смерть. Він допоміг їй вирватися із мертвого царства того, що в скалі сидить, і врятувати коханого” [4, с. 27]. Кохання Мавка сприймає як *огнисте диво*. У ніч першої зустрічі Лукаша і Мавки на її чолі палає зоряний вінок, а коли коханий зрадив, *всі зорі погасли в вінку і в серці*. В останньому монолозі героїні безсмертя асоціюється з вогнем, вільними іскрами, які, як віра, надія, знову спалахують в її зоряному вінку. В загальному контексті образного мислення Лесі Українки метафора ВОГОНЬ – КОХАННЯ особливо виразна.

Твори Лесі Українки пройняті громадсько-політичними настроями. Вона живе інтересами простого народу, засуджує рабську покірність, закликає до боротьби з соціальним злом. Слово для Лесі Українки, тяжко хворої, є єдиною зброєю за краще майбутнє свого народу, тому слово поетеси асоціюється з вогнем: *Чом я не маю огнистого слова, Палкого, чому?* (Співець, 45); *І я забула їх, не пригадаю ї слова з тих наших довгих запальних розмов* (Забуті слова, 146).

“Жага героїчного формувала образний світ поетеси. Політична наснаженість визначала естетичну природу її політичної лірики. **Палаючі іскри, блискавиці, вогонь пісень і полум’я слів** будили силу...”, – пише Л. Міщенко [4, с. 12]. ПІСНЯ зближується з концептом ВОГОНЬ: *Весною й пісні, і квіти на гранаті Вогнем загоряться новим* (Перемога, 87). Викликаний піснею емоційно-експресивний стан ліричної героїні відображений знаками концепту ВОГОНЬ: метафоричними дієсловами (*очі горіли*; (*у грудях*) *пожеар зайнявся*, порівнянням *як жар*: *Як тебе починала співати, В мене очі горіли, мов жар, І зайнявся у грудях пожеар* (На вічну пам’ять листочкові, 109). Підґрунтям асоціацій є сенсорні відчуття.

Героїчний пафос поезії Лесі Українки потребував відповідних метафор. Творчий пошук приводить Лесю Українку до використання прецедентного імені [див.: 9, с. 492]. Поетеса проводить аналогії між борцями за свободу та Прометеем – героєм давньогрецького міфу, котрий ціною життя приносить вогонь людям: *О, не один нацадак Прометей Блискучу іскру з неба здобував* (Fiat Nox!, 108); *А в нас вогонь Титана ще не згас* (Товаришці на спомин, 98).

Вогонь у поезії Лесі Українки має символічне значення. Символ – “естетично канонізована, культурно значима концептуальна структура іншої, ніж первинний зміст реалії чи знака, понятійної сфери” [9, с. 537]. *Досвітні вогні* – вислів, що став афористичним, є символом пробудження народу [див.: 1, с. 52]: *Досвітні огні переможні, урочи, Прорізали темряву ночі.... Вставай, хто живий, в кого думка повстала!.... Досвітній огонь запали* (Досвітні вогні, 49). *Божея іскра* асоціюється у творах поетеси з талантом: *Ти іскру божею збудила в моїх грудях ...* (До природи, 58); *Бачили ви, як велике багаття Кіда вогонь аж до хмар? “Божея іскра” – то тяжке прокляття, Дикий і лютий пожеар* (Божа іскра, 188).

У поезії Лесі Українки асоціативну природу має порівняння – “мисленнєва операція поєднання двох предметів, явищ, ситуацій, ознак на підставі їхнього уподібнення, установлення аналогій між ними” [9, с. с. 475]. Так, пожежі уподібнене зоряне небо (зірки, місяць): *Мов пожежа на небі горить* (Зоряне небо, 36); *Темно-червоне світло, неначе той отблиск пожежі, Лихо віщуючий, темряву ночі розсунув* (Завітання, 59); *І ряхтить, і сяє світло (місяця) тее дрібне, як вогонь палає* (Безсонна ніч, 74). Для передачі внутрішнього стану

героїні використаний орудний-порівняння *огнем-блискавицею, перуном*: *Огнем-блискавицею жаль мій по ній розточився, Ударив перуном у серце* (У чорную хмару зібралася туга моя, 89).

Порівняння та метафори в поезії Лесі Українки мають розгорнутий дифузний характер, їхньою основою слугують не одна ознака, а цілі сценарії (асоціативні ореоли): *Стурбовано думки крилами тріпотіли, Мов над огнем метелики нічні* (Поворіт, 141). Аналогія проводиться поетесою між сценаріями концептів ЧАС – ВОГОНЬ: *Щастя колишнього хвилі злотисті Час пожире, мов огонь* (Подорож до моря, 64).

Таким чином, концепт ВОГОНЬ є одним із домінуючих у поетичній картині світу Лесі Українки. Стихія вогню в її поезії слугує донорською сферою для метафоричного позначення психоемоційних станів ліричного героя. Знаки тісно пов'язаних у творчій свідомості поетеси концептів ЛЮДИНА – ВОГОНЬ є джерелом для метафор концептів ПРИРОДА, ПІСНЯ, СЛОВО.

Перспективним, на нашу думку, є застосування моделі ментально-психонетичного комплексу для вивчення мовної репрезентації інших значущих в ідиостилі Лесі Українки концептів, що сприятиме поглибленню знань про особливості її поетичного світосприйняття.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кулінська Л.П. Поетика Лесі Українки / Л.П. Кулінська. – К.: Вид.-во Київського університету, 1968. – 256 с.
2. Лакофф Дж., Джонсон М. Метафори, котрими ми живем / Дж.Лакофф, М.Джонсон // Теория метафоры. – М., 1990. – С. 387-416.
3. Маслова В.А. Когнитивная лингвистика / В.М. Маслова. – Минск: Тетрасистемс, 2004. – 256 с.
4. Міщенко Л.І. Леся Українка / Л.І. Міщенко // Українка Леся. Твори: В 2 т. – Т. 1. – К.: Наук.думка, 1986. – С.5-28.
5. Рахилина Е.В. Основные идеи когнитивной семантики / Е.В. Рахилина // Фундаментальные направления в современной лингвистике. – М., 1997. – С. 370-389.
6. Селиванова Е.А. Когнитивная ономазиология / Е.А. Селиванова. – К.: Фитосоциоцентр, 2000. – 248 с.
7. Селиванова Е.А. Исследовательские возможности ментально-психонетического комплекса / Е.А. Селиванова // Вісник Харківського нац.-го ун.-ту ім. Каразіна – 2004. – № 635. – С. 160-164.
8. Селиванова О.О. Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти) / О.О. Селиванова. – К. – Черкаси, 2004.
9. Селиванова О.О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О.О. Селиванова. – Полтава: Довкілля-К, 2006. – 716 с.
10. Сучасний тлумачний словник української мови / За заг. ред. В.В. Дубічинського. – Харків: Школа, 2006. – 1008 с.
11. Lipka L. An Outline of English Lexicology / L. Lipka. – Tubingen, 1990. – 122 p.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

Українка Леся. Твори: В 2 т. / Леся Українка. – Т. 1. – К.: Наук.думка, 1986. – 608 с.

УДК 161.2.81'373.46:81'23

ЯВИЩЕ БАГАТОЗНАЧНОСТІ ЛІНГВІСТИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ ЯК ОБ'ЄКТ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ, ЛЕКСИКОГРАФІЧНОЇ ФІКСАЦІЇ ТА ВИКОРИСТАННЯ В НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ